

Geen boek dus om bijzonder verrukt van te zijn, Parkers *Dutch Revolt*. Daarvoor zitten er te veel lacunes in en is het te eenzijdig van visie. Deze conclusie stemt weinig vreugdevol want Parker kan wel iets. Zijn *Army of Flanders and the Spanish Road* is een uitstekend boek. Met meer geduld en overleg had *The Dutch Revolt* dat ook kunnen worden. Nu heeft het die kans helaas gemist.

F. Postma

M. K. Elisabeth Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*, III, *De periode 1600-1700* (Assen: Van Gorcum, 1977, xvi + 474 blz./ 125-, ISBN 90 232 1491 9).

In deel II van bovenstaand werk, dat in 1975 verscheen, kondigde mej. Gottschalk op de laatste bladzijde aan dat zij nu de zeventiende én achttiende eeuw nog zou gaan behandelen, omdat 'onzekerheden nu eenmaal opgelost dienden te worden'. Twee jaar later heeft zij inderdaad deel III tot stand gebracht, maar dit handelt slechts over de zeventiende eeuw. Over de achttiende eeuw zal mej. Gottschalk geen soortgelijke publicatie meer verzorgen, haar werk zou dan een te grote omvang krijgen en zij meent in haar drie gepubliceerde delen voldoende materiaal bijeen gebracht te hebben om goed gefundeerde conclusies te kunnen trekken. Dat laatste is ongetwijfeld het geval. Zoals men weet heeft de schrijfster, streng chronologisch werkend, gedrukte berichten over alle overstromingen met zee- of rivierwater van het Nederlandse grondgebied met inbegrip van Vlaanderen verzameld, uit de contemporaine berichten kritisch al het werkelijk betrouwbare bij elkaar gezet en vervolgens met citaten aangetoond hoe latere geschiedschrijvers door slordig lezen, inexact dateren of soms kritiekloos fantaseren daaraan alle mogelijke zaken hebben toegevoegd die we rustig naar het land der fabelen kunnen verwijzen. Deze methode is zeer onthullend gebleken en het is vaak verbijsterend te zien hoeveel inexactheden zelfs historici van naam over de middeleeuwen hebben gedebiteerd. Over de zeventiende eeuw hebben zij minder fouten neergeschreven, maar ik kan me moeilijk voorstellen dat mej. Gottschalk alleen daarom gemeend heeft dat haar taak minder belangrijk begon te worden en zij de achttiende eeuw wel onbehandeld kon laten. Het overzicht van de diverse overstromingen is immers een uitermate nuttig en praktisch naslagwerk en in de achttiende eeuw is Nederland allerminst gespaard gebleven voor wateroverlast, waarbij het gevaar nog groter werd door het optreden van de paalworm sinds 1731, zodat het uiterlijk van de dijken ingrijpend werd veranderd toen de steile paalweringen moesten worden vervangen door de veel geleidelijker steenglooingen. Ik geloof niet dat, als ook de achttiende eeuw was behandeld, het boek zoveel dikker zou worden dan deel II, dat met zijn 896 bladzijden bijna de dubbele omvang van deel III heeft. Misschien is er toch een andere reden waarom de achttiende eeuw niet behandeld is.

Het lijkt me niet onmogelijk dat de methode om slechts met gedrukt bronnenmateriaal te werken voor de zeventiende en achttiende eeuw onbevredigend is. Het is natuurlijk onmogelijk om van één auteur te vragen dat zij al het relevante archiefmateriaal over de periode 1600-1800 doorziet. Mej. Gottschalk is hier allerminst dogmatisch en als iemand haar wat ongepubliceerd materiaal levert is zij volkomen bereid dat in haar boek op te nemen. Zo heeft zij de resultaten verwerkt van een paar scripties van haar studenten, onder andere één over de oorlogsinundaties van 1672 en 1673. En dan blijkt dat door het raadplegen van slechts een paar archief-fondsen een veel grotere exactheid te verkrijgen is dan welke voorganger ook bereikt had. In de Cartesiaanse zeventiende eeuw begonnen de mensen immers plezier te krijgen in het tellen en het aanleggen van tabellen en overzichten. Bij de ernstige overstromingen van 1682 is dat materiaal zelfs gebruikt in enkele gedrukte contemporaine pamfletten en

RECENSIES

beschrijvingen. Daardoor is het mogelijk om van ieder poldertje precies vast te stellen of het al dan niet ingebroken is en de resultaten in te tekenen op uiterst gedetailleerde kaarten. Bij de vloed van 1686 die vooral Groningen trof, hebben de staten van stad en lande gedetailleerde opgaven bij de diverse predikanten gevraagd van de aantallen verdrinken mensen en dieren en van de verwoeste huizen. Doordat deze verlieslijsten zijn overgenomen in een contemporain pamflet, is het voor mej. Gottschalk mogelijk geweest deze in haar boek op te nemen. Zij moet echter het besef gekregen hebben, dat zeker voor de achttiende eeuw dit soort materiaal veel vaker uit de archieven te halen moet zijn en dat een behandeling alleen op grond van gedrukte bronnen, onbevredigend zou worden. Bovendien heeft zij in Amsterdam duidelijk een school gevormd en haar leerlingen kunnen in haar geest verder gaan. Ik sprak al over enkele scripties waarvan de resultaten in het boek zijn overgenomen. Bovendien heeft de schrijfster steeds een periode van twintig jaar (1600-1620, 1620-1640, enz.) telkens gedurende een jaar in een werkcollege met kandidaten behandeld. In de noten, waarin de deelnemers daarom bedankt worden, ziet men hoe het aantal daarvan geleidelijk toenam, parallel met de groeiende reputatie van mej. Gottschalk door haar boeken.

De resultaten van dit derde deel zijn overigens belangrijk genoeg en als naslagwerk zal het zeker diensten bewijzen. Het bevat naar verhouding meer kaartjes dan de vorige delen; doordat moeilijk vindbare geografische namen tevens gelocaliseerd worden door aan te geven in de buurt waarvan zij liggen, is het betoog beter te volgen. Ook op grond van het gedrukte materiaal kan men toch een heel behoorlijk overzicht krijgen, belangrijk daarbij zijn de resolutiën van de staten van Holland en verscheidene pamfletten, waarvan niet zoals gebruikelijk het nummer bij Knuttel of een andere catalogus wordt opgegeven. Weer blijkt zonneklaar dat er best een stormvloed kon optreden in één deel van Nederland, terwijl elders in het land geen enkel overstromingsgevaar was. In ieder geval is het ontoelaatbaar af te gaan op het grote werk van C. Weikinn, *Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas*, temeer daar deze schrijver bij de stormvloeden die hij in Nederland noemt, aantoonbaar veel fouten maakt. Mej. Gottschalk onderstreept nog eens haar overtuiging dat het gevaarlijk is teveel met begrippen als transgressies en regressies in het zeewaterpeil te werken. Als men toch enige regelmaat in het voorkomen van overstromingen wil zien, kan men net zo goed stellen dat die in Nederland bijzonder hevig zijn in de zeventiger jaren van iedere eeuw. Als dit opgaat staat ons dus weldra een ramp te wachten. Wel kunnen we constateren dat de temperaturen in de 'little ice age' (overigens een overdreven term) van 1600-1850 wat lager gelegen hebben dan sindsdien, misschien gemiddeld één graad Celsius. Ze gelooft echter dat dit geringe verschil nauwelijks invloed heeft gehad op het aantal en de ernst van de overstromingen, al lijkt de zeventiende eeuw toch wat veiliger te zijn geweest dan de zestiende. Met alle respect zou ik toch willen opmerken, dat er in Nederland in de zeventiende eeuw zeker niet minder rivieroverstromingen geweest zijn dan voorheen en dat deze samenhangen met de strenge winters waarin het water in de rivieren bevroor. Vaak viel de dooi dan in het zuiden vroeger in dan verder noordwaarts. Het ijs begon dan te kruien, opgeschoven door het wassende water, er vormden zich ijssdammen die de dijken stuk schuurden en het smeltwater de doorgang beletten. Daar het aantal strenge winters in de zeventiende eeuw duidelijk talrijker was dan normaal, meen ik dat daarmee het groter aantal rivieroverstromingen mede verklaard moet worden.

Als recensent van deel I en II is mij ook de bespreking van deel III gegund. Ik kan nu wel de lezers van dit tijdschrift dringend aanraden, de niet geringe prijs voor dit boek toch maar te betalen omdat men waar voor zijn geld krijgt, tegenover mej. Gottschalk kan ik echter weinig tegenspel bieden omdat ik als mediaevist onvoldoende vertrouwd ben met het gebruikte materiaal. Slechts op bladzijde 384, bijna op het eind van haar analytisch gedeelte, geeft ze mij

de gelegenheid met haar van mening te verschillen, zij constateert daar dat de verliezen aan mensenlevens tijdens de overstromingsramp van 1686 even groot waren in gebieden waar terpen lagen als in nieuw ingedijkt land waar die ontbraken. Daaruit concludeert de schrijfster dat de terpen aangelegd waren om bescherming te bieden tegen normale springvloed en stormen, niet tegen het catastrofaal hoge water van een 'stormvloed'. Ik geloof dat niet. De terpenbouwers zouden dan fatalistischer zijn geweest dan de meest orthodoxe moslims; ze zullen zich natuurlijk wel eens misrekend hebben en in verband daarmee zullen de regelmatige ophogingen der terpen staan die de archeologen geconstateerd hebben. Deze ophogingen zijn tot in de dertiende eeuw doorgegaan, in een tijd toen er al lang zeedijken bestonden die natuurlijk wel bescherming boden tegen normale springvloed en stormen, slechts gevaar liepen bij extreem hoge stormvloed.

Deze laatste opmerking doet natuurlijk niets af aan mijn enorme waardering voor mej. Gottschalks levenswerk. Iets dergelijks is uniek in de wereld en het buitenland zal de Nederlandse historici terecht benijden dat zij over dit uiterst waardevolle werk kunnen beschikken.

H. P. H. Jansen

H. K. Roessingh, *Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland* (A.A.G. Bijdragen XX, Wageningen, 1976, ook verschenen als deel IX in de Gelderse Historische Reeks, Zutphen: De Walburg Pers, 1976, 594 blz., f 60,-, ISBN 90 6011283 0).

Binnen tien jaar twee academische proefschriften over de geschiedenis van in Nederland verbouwde en verwerkte tabak is een opmerkelijke zaak. In 1967 citeerde J. J. Herks, in zijn *De geschiedenis van de Amersfoortse tabak* (Den Haag, 1967) dat uitsluitend gebaseerd is op Amersfoortse archieven, een mede door Roessingh verzorgde demografische publikatie. Hij kon toen niet vermoeden dat deze zijn werk al zo gauw zou overdoen in een veel breder opgezette en dieper gravende dissertatie over de inlandse tabak van heel Nederland inclusief de Amersfoortse. Behalve van de rijksarchieven maakte Roessingh tevens gebruik van archieven in Parijs, Londen en Stockholm en van een groot aantal gemeente-, waterschaps- en kerkelijke archieven. Eens te meer bewijst deze studie dat twee dissertatieonderzoeken over éénzelfde onderwerp de wetenschap ook vooruit kunnen helpen.

In zes grote hoofdstukken behandelt de schrijver achtereenvolgens de verspreiding van de teelt van tabak en van het tabaksgebruik in het bijzonder in West-Europa (hfdst. 2). Vervolgens wordt ingegaan op de typisch Nederlandse teeltmethode en op de produktie van tabaksblad, met name in de omgeving van Nijkerk en Amersfoort, de zuidelijke Veluwe en Zuidoost-Utrecht, waaronder Wageningen en het Gelderse rivierengebied (hfdst. 3, 4 en 6). In de hoofdstukken 5 en 7 tenslotte komen de economische en sociale omstandigheden aan de orde, benevens de vraag naar en de handel in het inlandse tabaksblad, die veel omvangrijker blijkt te zijn dan tot nu toe werd aangenomen.

Europese kolonisten en zeelieden maakten in Amerika voor het eerst kennis met het roken van tabak en in de tweede helft van de zeventiende eeuw namen studenten en intellectuelen de gewoonte over, waarna ook andere lagen van de bevolking begonnen te roken. Destijds werd tabak evenals bier vaak vermengd met drugs zoals bilzekruid en wolfskers, hetgeen mede verklaart waarom het gebruik van tabak als genotmiddel zoveel weerstand wekte van de kant van wereldlijke en kerkelijke autoriteiten. In de teelt van tabak hebben Nederlanders enkele vernieuwingen aangebracht, die in het buitenland aandacht trokken en daar later veelal ook